

Јелена Павловић Јовановић
Универзитет у Крагујевцу,
Филолошко-уметнички факултет
jelena.pavlovic@filum.kg.ac.rs

Slavistična revija 72/3 (2024): 291–306
UDK 811.163.41'367.634"18"
DOI 10.57589/srl.v72i3.4196
Tip 1.01

Наташа Спасић
Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-
уметнички факултет
natasa.spasic@filum.kg.ac.rs

Сложени везник *као што* као везник поредбених и поредбено-начинских реченица у административно-правном стилу српског језика пете деценије XIX века

У раду се бавимо статусом зависних реченица уведених сложеним везником *као што* у административно-правном стилу пете деценије 19. века. Као корпус смо користили текстове законодавно-правног подстила. Анализу смо извршили користећи синтаксичко-семантички, функционалистички и историјскојезички метод. Реченице уведене сложеним везником *као што* чешће се користе него у савременом правном језику. Начинске и поредбено-начинске реченице овог типа јављају се у неколико модела, од којих је посебно изражена функција текстуалног конектора.

Кључне речи: 19. век, административно-правни стил, зависне реченице

The Complex Conjunction *kao što* as a Marker of Comparative Clauses and Clauses of Manner

In this article, we deal with the status of dependent clauses introduced by a complex conjunction, as in the administrative-legal style of the fifth decade of the 19th century. We used texts in the legislative-legal substyle as a corpus. We performed analyses using syntactic-semantic, functional and historical-linguistic methods. Clauses introduced by a compound conjunction are more commonly used than in modern legal language. Modal and comparative-modal clauses of this type appear in several models, of which the function of a text connector is particularly pronounced.

Keywords: 19th century, administrative-legal style, subordinate sentences

1. Уводне напомене

Развој стандардног језика покренуо је, између осталог, питање односа међу клаузама у сложеној реченичној структури. Посебно захтевним показали су се сложени везници те је до данас мало студија и истраживања која у потпуности указују на терминолошку, значењску и функционалну диференцијацију. Многи везници нису сматрани једнозначним номинаторима семантичког типа међу клаузама па се самим тим, уколико се помињу у литератури, о њима говори са различитих аспеката. Задатак овог рада јесте представљање различитих модела сложених клауза са везником *као што* са поредбеним и поредбено-начинским значењем. Неретко се овај везник у корпусу среће са корелативима и

различitim значењским нијансама те је наш циљ дефинисање и класификовање субординацијског система у светлу функционалности репартиције. Оно што у значајној мери разликује административно-правни стил XIX века од савременог административно-правног стила јесте приличан удео поредбених и поредбено-начинских конструкција уведених сложеним везником *као што*. У савременом административно-правном стилу овај тип зависне клаузе је изузетно редак (Николић 2017: 297). Применом структурно-семантичке методе из корпуса закона и прописа пете деценије XIX века ексерпирана је грађа која је потом класификована и објашњена помоћу аналитичко-дескриптивног приступа.

Најпре смо статус и особености сложеног везника *као што* посматрали компаративно синхронно : дијахроно кроз приказ најзначајнијих ставова еминентних лингвиста, а потом анализирали најчешће примере његове употребе из корпуса. Као корпус су коришћени текстови законодавно-правног подстила административно-правног стила (Тошовић 2002: 355) из *Зборника закона, уредаба и уредбених указа* из 1840., 1845. и 1847. године. Према оцени Милоша Луковића ови текстови писани су „модернизованим досетејевским” језиком у предстандардном периоду (1994: 51). У раду смо користили комбинацију синтаксичко-семантичке, историјскојезичке и функционалности методе, уз допуну методом теорије права (уп. Павловић 2018). Анализа ће бити допуњена статистичком анализом која је спроведена на 120 одабраних примера.

2. Теоријски погледи на статус сложеног везника *као што*

На основу семантичког критеријума везник *као што* данас се може посматрати као сложени везник начинског и поредбеног значења. Структурно посматрано сложени везник *као што* настао је „у процесу срастања партикуле *као* и општесубординацијског везника *што*” (Ђуркин 2018: 120). Марина Николић реченице уведене овим везником третира као компаративне реченице у ужем смислу (2014: 75). П. Пипер и коаутори (2005) у *Синтакси савременог српског језика* користе једино назив поредбене конструкције. У *Синтакси сложене реченице у савременом српском језику* (Пипер и др. 2018: 385–433) напомиње се да се „начинске и поредбене клаузе морају раздвојено посматрати, али да због доминантног поредбеног значења, „клаузе које се традиционално одређују као *начинске* и *поредбене* или као *начинскопоредбене* или *поредбено-начинске* требало би одредити као *поредбене*”.

Граматица М. Ковачевића и коаутора (1991) синтаксичким подсистемом обухвата: (1) поредбене, (2) начинске и (3) поредбено-начинске јединице различитих хијерархијских нивоа, док се у каснијим истраживањима Ковачевић (2003) више посветио поредбеним конструкцијама. Дијахроно, у синтаксичком одељку Граматике Т. Маретића поредбено-начинске конструкције и називи *поредбени* и *начински* (везници) појављују се као синоними (Николић 2017; уп. Маретић 1963: 543–5). Поредбене и начинске конструкције представљају један тип конструкција и код других аутора (уп. Тежак – Бабић 1966; Барић и др.

1979; Симић 1996). У Универзитетској граматичи Стевановића (1974) поредбене и начинске реченице сматрају се двојаким зависним реченицама са одељеним службама. Сличног мишљења су и И. Брабец, М. Храсте и С. Живковић (1963) Везник *као што* у класификацији Р. Симића (1996) припада подгрупи којом се илуструје “потпуна једнакост”. Поједини аутори сматрали су начинску значењску компоненту доминантном у односу на поредбену (Миновић–Ајановић 1981; Миновић 1987), али било је и потпуно опречних ставова (Станојчић–Поповић 1999), као и оних који су веровали да су поредбене и начинске конструкције независне (Катичић 1986).

Речници српскога језика (*ПМС*, *РСАНУ*) показују да се јединице које на формалном плану представљају типична обележја поредбено-начинских конструкција (*као*, *попут*, *како*, *као што*, *као да*) одликују веома дисперзном полисемантичком структуром (Николић 2017: 8).

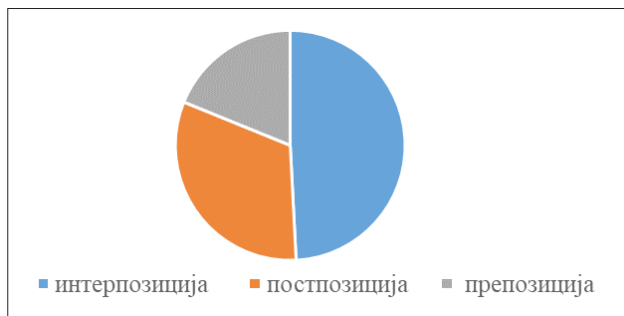
3. Анализа и дискусија

Зарад опсежније анализе из богатог корпуса ексцерпирани смо 120 примера на основу формалног критеријума. Дакле, сви примери имали су везнички спој *као што*. Већина примера (84), тачније 70% била је без конектора, док се 30% корпуса јавља са реченичним конекторима и корелативима: *тако* (23,33%) и варијантама *так* и *таковим*, затим *онако* и *оно исто*. Ради боље прегледности, заступљеност корелатива и конектора биће приказана на графику који следи:

График бр. 1: Присуство конектора и корелатива.

Када говоримо о положају зависне у односу на главну клаузу, примећујемо да је најчешћа интерпозиција, потом постпозиција па препозиција. Поједине реченице су биле вишеструко сложене те се у интерпозицији нашло 60 реченица, у постпозицији 39, а у препозицији 23. То је визуелно представљено на графику бр. 2.

График бр. 2: Положај зависне клаузе.

Први модел обухвата клаузе са корелативним везником *као што* – *тако*, при чему је *као што* на почетку зависне, а *тако* на почетку главне клаузе. Ради се о значењу еквивалентности (Ковачевић 2003: 126–7), при чему се „увијек [...] поређењем двају појмова указује на њихову еквивалентност; по поредбеној особини ти се појмови представљају као идентични” (Ковачевић 2003: 127). Клауза уведена везником *као што* служи као текстуални конектор, који повезује две законске одредбе (правно овлашћење и правна обавеза, два прописа исте садржине, две категорије становништва којима су дата иста права, два слична законска прописа и сл.). На овај начин постиже се интертекстуалност у оквиру правног стила (Јанићијевић 2015: 41, 46–7, 109–16). Темпорално-аспекатска парадигма је јако разуђена. У главној реченици налазе се несвршени и свршени презент, модални глагол, свршени и несвршени перфекат, а у зависној свршени и несвршени презент, свршени и несвршени перфекат и модални глаголи. У главној и зависној реченици чести су одредбени глаголи, као што су *налагати*, *определити*, *изискивати*, *дозволити*, *укинути*, *додати* и изрази који означавају правну обавезу или правно овлашћење, као што су *дозвољено је*, *бити опредељење*, *дати право*. Примарни актант (имплицитни или експлицитни) јесте законодавац, који даје или одузима право или прописује неку дужност. Експлицитни актант се јавља у преамбулама и краћим жанровима указа и уредби, у којима се комбинује са перформативним глаголом:¹

Као што се свакоме войнику дозвољава сваку тужбу и молбу своме Началнику подносити, тако му се налаже [...] (Закон XXI 1839/40: 150); **Као што су аренде пјавичне укинуте, тако є и свакоме жителю дозвољно [...]** (Уредба XXVIII 1840/40: 207); **Као што є обштинама право дано, да поредь остальх прихода и приходь меана уживаю, и таковь на ползу обштинску употреблюю; тако, да бы наплаћиванъ соразмѣрно было [...]** (Уредба (8) 1840/1845: 7); **Као што ће Обштине по члену 9. и 11. дужне быти старатисе, и тереть теглити о обдржанію мѣста и зданія, гдѣ ће се стока изванъ Вароши клати и у Вароши касапити, и као што ће осимъ овы**

¹ Због ограниченог обима, наводимо само илустративне примере. У загради се налази тип документа, редни број документа у зборнику, година доношења прописа и година објављивања за текстове из *Зборника закона, уредаба и уредбених указа*. За друге прописе наводимо скраћени назив документа, годину доношења/штампања прописа и редни број стране.

терета, и друге терете имати, и по свакомъ праву сви Обштински приходи њима принадлежати: *тако* ће њима и аренда касапска [...] (Указ 3. (Пр.) 1839/40: 229); **Као што є Нѣгова Свѣтлость, Милостивѣйшій Господарь и Князь нашъ [...]:** исто *тако*, по предложению Попечительства Внутрення Дѣла [...] (Указ 3. (Пр.) 1839/40: 229); **Но као што остало стадо, у комъ су се богинѣ появили, одъ болестны оваца изъ истога одлучити валя,** *тако* се и сва друга стада [...] (Правила (78) 1844/45: 290–1); **Као што Ректору припада ученике за преступленія казни подвергавати,** *тако* ће Полиція [...] (Устројеније (82) 1844/45: 343); **Као што се є законодаваць на ова два изятія ограничіо,** *тако* треба да се и Судови овогъ ограничєнія строго придржаваю (...) (Толковање (4) 1845/47: 34); **Као што у отечеству нашемъ савъ народъ свое Кметове самъ плаћа,** *тако* самъ Я. (Уредба (36) 1845/47: 89)

Када се зависна клауза јави у постпозицији, не користи се корелативни заменички прилог *тако*. У савременом језику у постпозицији обично нема корелатива (Николић 2017: 150–1). У корпусу овај тип реченица јавља се са више модела. Доминирају чисто поредбене конструкције са значењем уједначености нерестриktivног типа. У административно-правном стилу доводе се у везу две сличне или истоветне правне норме, са истим или сличним дубинским елементима (као што су правни субјекти, правни објекти, овлашћења, почетне хипотезе, санкције и сл.). Сложени везник *као што* има улогу текстуалног конектора, који спаја две дубинске правне норме у једну површинску правну одредбу. Примарна норма поставља се у фронталну позицију, док се хијерархијски и информационо секундарна норма налази у постпозицији. Секундарна норма наводи се да би сви аспекти правног односа, као што су дужности, права и овлашћења, били јасни. У главној реченици је футур први, а у зависној футур први или потенцијал. Да се ради о повезивању две независне правне норме у једну површинску правну одредбу, видљиво је у случајевима када се у другој реченици налази клауза уведена везником *ако*, која кодира почетну хипотезу, или када се у зависној реченици користи потенцијал. Зависна клауза уведена сложеним везником *као што* са предикатом у потенцијалу кодира дубинску *ако* – онда хипотезу, при чему је други елемент (корелатив *онда*) експлициран у површинској структури правне одредбе:

[...] такова у особитый Протоколъ ставляти дати, **као што ће и на сва захтеваня Попечительства Просвѣщенія доста точно извѣстіе давати** (Устројеније (82) 1844/45: 343); [...] да се за веће послове тако брижљиво предуготовляваю, **као што бы то чинили онда, кадъ иѣ у овомъ предуготовляваню за чиновничество не бы окружавала сва она права и сва она преимущества, коя правимъ чиновницима принадлеже** (Уредба (29) 1845/47: 81); [...] пошилятелно натрагъ вратити, **као што є и онъ дужанъ доплатити, ако такса и оставу превозиѣ.** (Уредба (70) 1843/45: 253)

Потенцијал се користи када се ради о радњи која није могућа с аспекта закона, јер је законодавац експлицитно искључује. Да се ради о ситуацији која није могућа (или коју законодавац из идеолошких разлога приказује као немогућу), показује употреба негираног потенцијала у наредном примеру:

[...] да се за веће послове тако брижљиво предуготовляваю, **као што бы то чинили онда, кадъ иѣ у овомъ предуготовляваню за чиновничество не бы окружавала сва она права и сва она преимущества, коя права правимъ чиновницима принадлеже.** (Уредба (29) 1845/47: 81)

Имплицитан је однос супротности између *правих чиновника који имају сва чиновничка права и практиканата, који та права немају*. Законодавац оправдава своју одлуку да практикантима не омогући чиновничка права, која су у време када је закон донесен била велика и обухватала су и немогућност да чиновник изгуби службу на било који начин осим судским путем (Луковић 1994: 35–42).

Неки примери служе као додатно појашњење или коментар. У главној и у зависној реченици налазе се презент или модални глагол. Поредбена клауза је нерестриktivна и има значење додатног коментара, те изражава мотивацију за доношење правног прописа. Ради се о додатној информацији чије изостављање не доводи до последица ни на семантичком ни на нормативноправном плану. То показује и постављање поредбене клаузе на крај реченичног комплекса, што је типична позиција објаснидбених реченица додатног коментара (уп. Ковачевић 1998). У првом случају могућа је и трансформација у структурно рашчлањену релативну реченицу уведену непроменљивим релативизатором *што*, која носи значење додатног коментара. У другом примеру налази се поредбено-релативна рестриktivна клауза, која објашњава супстантив *какве препоне*. Заменица *какав* (*некакав*) катафорички упућује на поредбену реченицу која следи. Она је структурно нерашчлањена, пошто се односи на супстантив. Супставнитв и лексеме у зависној реченици су у хипонимско-хиперонимском односу (*препоне* – хипероним и *догови приватним лицима и догови Правителству* – хипоними):

[...] да се најбољи и најважнији људи за ову службу искључе, **као што су се подобни случаји и догађали** [→ зато Обштине с њима да се не погађају, нити онога узимају који ће мањом ценом да служи, чим се догодити може, да се најбољи и најважнији људи за ову службу искључе / да се најбољи и најважнији људи за ову службу искључе, што се раније и догађало] (Уредба XXVII 1840/40: 202); Закључивши то јошће ће онг касателнымъ путемъ и начиномъ извидити, да нја покойный чиновникъ *какве препоне*, **као што су догови приватнымъ или Правителству**, по себи оставио. (Уредба (73) 1843/45: 266)

Када се јавља корелатив *тако* у фронталној позицији главне реченице у препоризицији, остварује се однос еквивалентности, који се „реализује [...] у зависносној реченици која се одликује структурном дводелношћу, дистактним везничким средством *као што* – *тако*, одсуством компаративног облика придева/прилога у структури једне или обеју клауза” (Николић 2017: 152). На овај начин повезују се две дубинске правне норме у једну површинску правну одредбу:

Тако се и риба само на очи кордонске страже и то текъ у дану смѣ ловити, **као што с и лађама само даню слободно пловити**. (Правила (30) 1841/45: 128)

У највећем броју случајева клауза уведена сложеним везником *као што* налази се у интерпозицији. У питању су нерестриktivне поредбене реченице за једнакост. Темпорална парадигма им је врло разуђена. У главној реченици користе се модални глагол, несвршени презент, несвршени футур први, футур први модалног глагола, потенцијал, свршени перфекат или императивна конструкција. У зависној реченици налазе се несвршени глаголски облици (презент, перфекат, футур први, плусквамперфекат или модални глагол). Овај тип поредбених реченица

има неколико варијанти у корпусу. Када се у зависној клаузи налази несвршени презент, обично се наводи еквивалентни пропис или еквивалентна правна одредба. Две одредбе доводе се у везу због експлицитности административно-правног стила. Други случај илуструје интерференцију поредбеног значења са значењем узрока типа разлог. Предикат је у свршеном перфекту или свршеном плусквамперфекту. Изражава мотивацију за доношење закона (*као што је искуство показало, као што су жалосни примери већ показали*). Овај тип примера пронађен је у указима из предстандардног периода и у преамбулама закона. У неким случајевима употребљавају се фразеологизирани конструкције *као што Х захтева, као што Х изискује*. Кодира се имплицитна скала вредности са гледишта захтева законодавца, нарочито у примеру *као што обште благо и срећа земљѣ и народа изискує, у болю свезу любови и почитанія довести*, у коме се опште благодање народа узима као непосредан повод за доношење закона:

Свако село или обштина, коє жира имаю, да одь оны села, коя свинѣ своє у шумама нѣловимъ жире, наплаћую нагониче одь комада по 32 паре чаршіиске, а выше не, **као што є и Правителство при наплаћиваню нагониче одь селяна понайвыше поступало**, съ трговцыма пакъ на трговину како се погоде (Привремено устроєниє 10. (Пр.) 1839/40: 240); [...] исто тако утичуће одь времена на време интересе и остале приходе уложены капитала, **као што ће и издавати поособне сумме новаца и улагаєме капитале по свагдашњимъ ассигнаціямъ**, изданима о томъ изъ засѣданія Депутационалногъ, имаюћи ова у тому поступати и придржавати се законны правила (Уредба (18) 1841/45: 28); Но у оскудости овога, **као што є то случай за време пре сада постосѣгъ Устава Земальскогъ**, уважитъ ће се и другій онда у обычаю бывшій Актъ, или у оскудости оваковога и друго достовѣрно о томе доволно доказателство (...) (Уредба (64) 1843/45: 211); [...] а ако бы у редъ постаріи принадлежао, **као што нѣговъ карактеръ зактева**, аѣ сваякою не само озбыльно, но и са надлежнѣмъ укоромъ напоменути (...). (Уредба (47) 1842/45: 168–9); Оныма, кои нигда нису посао каламѣня, **као што се прописано и уредно ради**, добро видели и одь вѣшты людій научили, и кои нису као разумна лица познати, никако нетреба дати или дозволити, да овчѣ богинѣ каламе. (Правила (78) 1844/45: 294); Женска лица могу се и у напредакъ на прела скупляти; но и та да бываю у добрымъ кућама на очима разумны домаћица и домаћина, а не **као што се по нѣкимъ мѣстима было уобычало**, на равни, удалѣно одь кућа (Уредба (37) 1841/45: 150); Учитель овако избранъ и потврѣнь не може се са свога званія кренути, докле годъ дужности своє по пропису точно испунявао, и, **као што званію нѣговомъ пристои**, владао се буде. (Устроєниє (82) 1844/45: 323)

У мањем броју примера ради се о рестриктивним реченицама, које припадају поредбено-начинском значењу. Ови примери се јављају уз глаголе који значе вршење радње, што није типично за административно-правни стил. У овим случајевима могућа је супституција субординатором *како*:

Оныма, кои нигда нису посао каламѣня, **као што се прописано и уредно ради** [→ како се прописно и уредно ради], добро видели и одь вѣшты людій научили [...] (Правила (78) 1844/45: 294); [...] то ће онаковога предпостављенный му Чиновникъ дужанъ быти, безъ сваке штѣднѣ и совѣстно надлежной вышшой Власти, **као што єсте** [→ како јесте], описати [...] (Уредба (47) 1842/45: 169); Учитель овако избранъ и потврѣнь не може се са свога званія кренути, докле годъ дужности своє по пропису точно испунявао, и, **као што званію нѣговомъ пристои** [→ како звању његовом пристои], владао се буде. (Устроєниє (82) 1844/45: 323)

Ради се о поредбено-начинској допуни, на шта указује супституционо-трансформациони тест, на основу кога се добија неграматична конструкција уколико се зависна клауза уклони.

У неким примерима реченице уведене везником *као што* функционишу као текстуални конектори, преко којих се остварује интертекстуалност и интратекстуалност правног текста. Ради се о скоро фазреологизираним конструкцијама (Николић 2017: 154–5). Често је и упућивање на конкретне чланове закона:

Унтер-Оффицери и прости войницы или редови при заклетви дигнути ће десну руку горе, **као што є већ реченно**, предъ Евангеліємъ лежежимъ (Закон XXI 1839/40: 132); Данакъ ће се овај еданпутъ за цѣлу годину купити, починюћи, **као што є вишше наведено**, одъ Митрова дне ове године (Уредба XXIV 1839/40: 179); [...] Виђень у карантину Н. или састанку Н. или на скели Н! "по томе своју нумеру, датумъ и надлежный подписъ, и осимъ тога ий **као што є прописано ут. 7.** у протоколъ пасоша уводити (Уредба (36) 1841/45: 146–7); И ова пресуда, **као што є и у кривичномъ предмету назначено**, валя да буде предмету спорномъ сходна, ясна, вразумителна и безусловна, и да садржава сва побуђенія, на којима се оснива (Устројеније XXV 1840/1840: 192); [...] кое су у Уредбе ове §. 58 поименце наведене, и то пошто се найпре по прописима, **као што се ту у §. 60. учи**, очисте (Уредба (29) 1841/45: 112). Поводомъ представленія Попечительства Внутр. Дѣла подъ 27. Септ. ов. год. О. № 716. Совѣту учинѣногъ, да се у напредакъ и Пост-Експедиціи као служители Правителствени сматраю, **као што є то већ и за Практиканте подъ 23. Юлія ов. год. В. № 1117. рѣшено**, кои се сада по указаной потреби изъ єдногъ места у друго и премештати, а у случаю довольны узрока и изъ службе отпуштати могу. (Уредба (40) 1845/47: 94–5)

Клауза уведена везником *као што* у постпозицији и интерпозицији јавља се и са катафорски употребљеним заменичким прилогом *онако* у надређеној реченици, који може бити у дистактној и у контактної позицији у односу на зависну реченицу. У овим примерима сложени везник *као што* заменљив је везником *како*, па се ради о поредбено-начинским реченицама (Николић 2017: 150–2):

Па ако бы у таковомъ случаю кои одъ нѣи погинуо, съ нѣговимъ се лешомъ и нѣговымъ стварма, кое се при нѣму нађу, *онако* исто мора поступити, **као што се поступа съ онима свакогъ лица, кое одъ куге умре** [→ како се поступа са онима сваког лица, које од куге умре] (Уредба (29) 1841/45: 68); [...] упућени пакети неотвараю се, него се *онако* **као што дођу** [→ како дођу], у кесама на якій кадъ међу, а после добро окађена, у чисту згодну артију по кесамъ завію, за тимъ у нове кесе одъ козъ длаке сложе, издаю и отпуштаю (Уредба (29) 1841/45: 100); Лица ће се за садъ пренашати као и друге све ствари на коньма, кои ће се *онако* исто употребљавати, **као што се садъ за преносъ иностранни Пошта крозъ Србію употребљаваю** [→ како се сад за пренос инострани Пошта кроз Србију употребљавају] (Устројеније (69) 1843/45: 241); При овой наредби заточеніє є узето у другомъ смыслу, а не *онако*, **као што га по Уставу и Устроєнію Судова разумети валя** [→ како га по Уставу и Устројенију Судова разумети ваља]. (Закон (13) 1845/47: 51)

Када је у интерпозицији начинско-поредбена клауза уведена сложеним везником *као што*, може садржити устаљене изразе (*као што ваља, као што захтева, као што им пристоји, како надлежи*). Могућа је замена субординатором *како*:

Ако бы ко на линіи покушао, овамо у нашу земљу прећи, па бы га у томъ стража, **као што іой и валя** [→ како јој и ваља], учила и нашла; то іой надлежи, да га она одма озбиљно напомене, да се никако неусуди, онуда преко границе прећи (...) (Правила (30) 1841/45: 124); [...] да су доиста у станѣ пензіе ступиле, свагда ће саме своју пензию примати, и, наблюдавајући, **као што имъ пристои** [→ како им пристоји], правила честнога владаня, по своимъ потребама уживати. (Уредба (73) 1843/45: 267)

Овај тип реченица врши две функције. Прва је експликација, пошто се истиче да је одређена правна радња прописана законом (*радња се врши као што надлежи, тј. као што закон прописује*). Друга функција им је идеолошка, јер одређују шта је (не)пожељно понашање, и то не само са гледишта законодавца већ и са гледишта моралних норми епохе.

Занимљив је један пример из предстандардног периода у коме се зависна клауза налази у постпозицији. Зависна реченица прекинута је знаком две тачке. Иза две тачке користи се анафорски употребљен заменички прилог *тако*, који реферише на супраординирану реченицу. Оваква реченична структура користи се ради истицања. Анафорски употребљен заменички прилог инкорпориран је у структуру зависне реченице. Ова структура архаична је са гледишта савременог језика. Могућа је супституција клаузом уведеном везником *како*, као и изостављање заменичког прилога:

При устрояваню Централног Правленія, Правителство є имало у виду пространство овога дѣла, и зато є опредѣлило Попечителству Финансіс довольно персонала, съ томъ намеромъ, да оно по той по треби изъ свогъ персонала кадъ едногъ кадъ другогъ Чиновника свога употребљава, **као што є: тако до 1842. године и рађено** [→ како је рађено до 1842]. (Указ (68) 1843/45: 226)

Уколико су предикати у две зависне клаузе у напоредном односу еквивалентни, у једној од клауза предикат може бити редукован:

За пензию изъ овога фонда неће се нико моћи усинити; но **као што усыновлѣни тако ни пасторчадъ не могу на ову пензию право имати** [→ као што усыновљени не могу имати право на ову пензију тако ни пасторчад не могу на ову пензију право имати]. (Уредба (73) 1843/45: 270)

Када је у интерпозицији клауза уведена везником *као што*, она има важну улогу са аспекта правног кодирања, јер прецизира значење хијерархијски надређеног правног термина. Примећује се однос хипонимије и хиперонимије (*злочинства* – оно што законодавац подразумева под њима, *нужна и поискана потребност* – јело и пиће, *отров примајуће ствари* – вуна, свила, длака, *отров непримајуће ствари* – углађено дрво, руда, метал, камење, стакло, *морске остриге и шкољке*, *погранична места* – карантини, састанци и скеле, *случаји под којима пензија престаје* – смрт, удаја женске деце, пунолетство мушке деце, *ступање у грађански ред, ситне урађене ствари* – ложнице, вретена, званичници – секретари, писари и други званичници *полицајне струке*). Ове клаузе употребљавају се за навођење

конкретних реалија (предмета подложних, односно неподложних карантинирању), али и апстрактних ентитета као што су прекршаји:

У кругъ понятія о кривизама принадлеже сва злочинства, коя житель еданъ или вы ше нѣи учини, као што су ополченія противъ вѣрховне земальске Власти и осталы предпосталѣны Началства и Властѣи, нарушеніе обштега мира и порядка, злоупотребленіе власти, убійство, одбаценѣ детета, обраненѣ, паленѣ, крађа, превара, поара, отиманѣ, плячканѣ, силованѣ, отимица, блудочинство, двосженство; и остала подобна или истога рода но поманя преступленія, коя бы по природи и намѣри спадала подъ злочинства, но одъ кои безбѣдности обштой и поединой небы велика опасность грозила, или такова преступленія, коя бы у себи садржавала нарушеніе какове законне спасителне уредбе ради сачуваня одъ какового великого зла, као и явна преступленія противъ народнога благонравія на саблзанѣ и повреду обштега чувства нравственности учинѣна (Устројеније XXV 1840/1840: 183); Зато и сваку нуждну и понскану потребу, као што є сло и пиће, карантинистима одлученый съ нѣима колибашъ у колибу доноси, кой утаковой дужностной своєю послуги вѣштъ мора быти (...) (Уредба (29) 1841/45: 73); А отровъ примающе ствари оне су, за кое се отровъ куге збогъ нѣиногъ неравногъ, рапавогъ, рутагъ, шупльикастогъ састава лакше вата и у коима се зато онъ и дуже време држи, као што є: вуна, свила, длака, и све, кое се одъ ти праве рукотворине (Уредба (29) 1841/45: 87); Отровъ пакъ непримающе ствари есу, за кое се заразительна матерія куге збогъ нѣиногъ гладкогъ површя само на лако вата, и съ кой се иста и найманимъ поводомъ и трудомъ сбисати и очистити може, па и по томе, што она не може дубоко у нѣинъ се саставъ увући, као што су: углажено дрво, руда или металъ, каменѣ, стекло и т. д. или кое силомъ нѣиногъ течного свойства и нѣине остале хемическе нарави отровъ куге разставляю и уништожаваю (Уредба (29) 1841/45: 87); Морске остриге и школьке, као што за сло стос; насолѣне, мариниране, надимлѣне и суве рибе, сарделѣ, харинге, пастрмке, младице, моруне, свакояке морске рибе; насолѣно и суво месо, као свиньско, овчія, козя, и говеђа пастрма (Уредба (29) 1841/45: 91); Само оваки и овако исписани и подписани пасоши има ће силу и важность, по томе ће и погранична мѣста, као што су карантини, састанцы и скеле, само онѣмъ лицама, коя имъ оваке пасоше буду показала, дозволити [...]. (Уредба (36) 1841/45: 146–7)

Клауза у интерпозицији може бити редукована:

Ако стране са пресудомъ задовольне буду, Судъ ће после ^А дана своимъ путемъ пресуду у извршеніе довести; ако ли коя страна апеллирала буде, то ће Судъ и парницу и пресуду одъ речи до речи Великоме Суду на размотреніе пошляти; и почемъ пресуду одъ Великога Суда или потврђену или преиначену пријми, исту у изводу, као што є и свою [→ као што је и своју соопштио], странама соопштити. (Устројеније XXV 1840/1840: 192)

У неким случајевима клауза стоји у супротном односу према претходном стању, те начинско-поредбена конструкција експлицитно изражава да се нова норма разликује од оне која је важила до тада:

На представленіе Попечителя Иностранны Дѣла учинѣно Совѣту, да се законный ђумрукъ уведе, а не као што є досадъ было [→ како је досад било], противъ чега и Ч. Везиръ Видинскій єднако протестира, Намѣстничество Княжескогъ Достоинства, са согласіемъ Совѣта, рѣшило є [...]. (Указ 9. (Пр.) 1839/40: 235)

Ваља напоменути да није присутан лични глаголски облик у свим примерима, но има и оних реченица које су вишеструко сложене. Од 120 ексцерпираних примера има приближно исти број личних глаголских облика у главној реченици од чега је готово половина, тачније 51 пример у презенту и то 27 примера је у несвршеном презенту, 11 конструкција *да* + презент, 4 свршени презент (рефлексивни пасив), 1 конструкција *нека* + презент (императивна конструкција) и др. Осим тога, забележена су два примера у којима је глагол у главној реченици у пасивном перфекту.

Очекивали бисмо више императивних конструкција (забележено 6) имамо ли у виду природу корпуса. Поред заповедног начина, у главној конструкцији у 6 реченица, такође, примећен је модални глагол (најчешће у презенту) и то следећих глагола: *моћи*, *морати*, *требати*, модална конструкција *бити дозвољен* и модални израз *бити дужан* (2 пута). Модални глаголи *моћи* и *морати* су централни, прототипични носиоци епистемичког модалног значења при чему глагол *морати* у примерима у којима се јавља представља деонтичку нужност, односно околности у којима се мора поступити по наређењу. Са истом семантиком јавља се и модални израз *бити дужан*. Сходно обиму и типу корпуса, мало је примера у којима је интринсичост наглашена.

Повећање епистемичке дистанце (односно слабљење епистемичког суда) постиже се додавањем још једног модалног средства, потенцијала, најчешће у условним клаузама:

Ако бы ко пропустио, утинуту одъ злы богиня овцу, **као што се точкомъ 8. прописуе**, укопати, или ако бы одъ оваке овце са свимъ кварну кожу коме издао, или продао, као и ако бы и онакову кожу [...] (Правила (78) 1844/45: 296); [...] кои бы у сношенію и союзу са Судовима будући, своимъ небреженіємъ или наваличнымъ самовольствомъ и пристрастіємъ противозаконно поступаюћи, или гди бы требало што по дужности или на закеванъ Суда чинити, нечинећи или протежући, штету коіой страни причинили, **као што** су Секретари, Писари, и други Полицайне струке званичники. (Уредба (79) 1844/45: 299)

Са дуге стране глагол *моћи* у свом семантичком домену садржи логичку дихотомију нужност / могућност, односно обавеза / дозвола. Осим тога покрива и појам динамичке могућности, способности и умећа да се нешто учини. Нешто слабију деонтичку модалност показује глагол *требати*. Његово значење је превасходно значење потребе, но у нашем корпусу је више са значењем (моралне) обавезе, односно дужности, нпр.: *Као што се с законодавацъ на ова два изятія ограничїо, тако треба да се и Судови овогъ ограничїенїя строго придржаваю [...]* (Толковање (4) 1845/47: 34).

Епистемична употреба глагола *моћи* и *морати* може бити безлична:

[...] тако се овај старій обичай неће никадъ наново тамо уводити моћи; Обштински добара зато одговарати, и по мери кривише недостатакъ накнадити морати.

Код глагола *требати* слика је додатно замагљена језичком нормом која инсистира на безличној употреби у свим значењима:

[...] ако нису одъ пол палца или цолла дебля, не треба отварати, него само добро избости и после окадити [...]. (Устав 1838: 7)

Велики број примера (34) у главној реченици има футур 1, најчешће несвршени, знатно ређе негирани. Поред већ поменутог потенцијала, у неколико главних реченица присутан је глаголски прилог садашњи, а неколико је без пунозначног глагола у предикату:

Ты ћешъ опредѣлити у согласію са Совѣтомъ и справедливо наплату дневну сиромасима людма, кои се занимаю овья пословима, **као што ћешъ Ты разумѣтисе Совѣтомъ и о опредѣленію годишнѣхъ постоянне плате свима оныма, кои су намѣштени по разнымъ службама Княжества земальскогъ.** (Устав 1838: 6)

Насупрот томе у зависној реченици је 79 примера у којима је презент и то најчешће несвршени облик глагола у презенту (51), но велики је број примера у којима је презент у пасивној конструкцији: *Као што є обштинама право дано, да поредъ осталы приходаи приходъ меана уживаю, и таковъ на пользу обштинску употреблюю.* (Уредба (8) 1840/1845: 7).

Двадесетак примера је у перфекту; 12 у футуру првом (често несвршеном, ретко редукованом или са модалним глаголима), један у потенцијалу.

Задржаћемо се још мало на модалним глаголима и изразима (10) јер они, због својих специфичности, нису толико дистинктивни у односу на остале чланове глаголског система. Поред поменутих глагола *моћи*: *но као што усыновлѣни тако ни пасторчадъ не могу на ову пензію право имати* (Уредба (73) 1843/45: 270) (негирани модални глагол *моћи*, безлична конструкција); *као што ни српска војска не може се ставити у службу које друге државе без одобрења Народне Скупштине* (Устав 1888: 58); *и морати*: *као што се свагда нѣколико стотина коракляи одъ границе чисты мѣста и села држати мораю* (Правила (78) 1844/45: 291); бележимо у неколико примера модални глагол *ваља* (у значењу требати): *као што іой и валя, уочила и нашла; но као што остало стадо, у комъ су се богинѣ появили, одъ болестны оваца изъ истога одлучити валя* (Правила (30) 1841/45: 124); *као што га по Уставу и Устроєнію Судова разумети валя* (Закон (13) 1845/47: 51). Присутни су и модални изрази *нужно је*: *и као што є кадъ кадъ нужно, матерію за каламлѣнѣ чисту одъ краве узети* (Правила VII 1839/40: 72–73); *бити дужан* (у футуру): *Као што ће Обштине по члену 9. и 11. дужне быти старатисе, и тереть теглити о обдржанію мѣста и зданія* (Указ 1. (Пр.) 1839/1840: 226–227); и слободно је (у значењу дозвољено је): *као што є и лађама само данно слободно пловити* (Правила (30) 1841/45: 128).

4. Закључак

У раду смо анализирали зависне клаузе уведене сложеним везником *као што* у административно-правном стилу српскога језика пете деценије 19. века. Као корпус користили смо законодавно-правне текстове из *Зборника закона, уредба и уредбених указа* за 1840., 1845. и 1847. годину. Приметили смо да су ове реченице

изузетно честе у законодавно-правном стилу предстандардног периода, по чему се ова епоха разликује од савременог српског језика. Ово се објашњава начином обликовања правног текста у предстандардном периоду, који карактерише већи удео идеолошког кодирања и већи удео експлицитне мотивације. То се може објаснити почетним фазама у развоју правног језика, када је потребно законске прописе детаљније образложити, као и неразвијеношћу номотехнике. С друге стране, конструкције с клаузом *као што* честе су у оквиру вишеструкосложених реченица, што је типично за реченичну структуру предстандардног периода. Овај тип зависних клауза врши различите функције у оквиру законског текста, на пример, доводи у везу две правне норме, служи као текстуални конектор, користи се за прецизирање значења у оквиру хипонимско-хиперонимског односа. Најчешће се јавља у интерпозицији, затим у постпозицији и најређе у препозицији. Циљна конструкција обично је без корелатива, но уколико се он ипак јави, најчешће је присутан заменички прилог *тако*, затим заменички прилог *онако* и, само с једном потврдом, корелативи *такови* и *оно исто*. Доминантно се остварује у поредбеном значењу, али има и потврда поредбено-начинског значења, при чему је могућа трансформација у зависну клаузу уведеном везником *како*. Од модела с корелативима, најзаступљенији је онај код кога је зависна клауза уведена везником *као што* у препозицији, док је главна клауза с корелативом у фронталном делу у постпозицији.

ИЗВОРИ

- Зборник 1840: *Сборникъ законъ и уредбъ и, уредбены' указа, изданы' у Княжеству србскомъ одъ времена обнародованогъ Устава земалскогъ* (13. Февр. 1839. до Април. мес. 1840) I. Београд: Књажеско српска књигопечатња.
- [Zbornik 1840: *Sbornik zakona i uredba i, uredbeni ukaza, izdani u Knjažestvu srbskom od vremena obnarodovanog Ustava zemaljskog* (13. Fevr. 1839. do April. Mes. 1840) I. Beograd: Knjažestvo srpska knjigopечатnja.]
- Зборник 1845: *Сборникъ законъ и уредбъ и, уредбены' указа, изданы' у Княжеству србскомъ, одъ Априла 1840. до конца Декмвра 1844. Г. II. часть.* Београд: Књажеско српска књигопечатња.
- [Zbornik 1845: *Sbornik zakona i uredba i, uredbeni ukaza, izdani u Knjažestvu srbskom, od Aprila 1840. do konca Dekembra 1844. G. II. čast.* Beograd: Knjažestvo srpska knjigopечатnja.]
- Зборник 1847: *Сборникъ законъ и уредбъ и, уредбены' указа, изданы' у Княжеству србскомъ, одъ 1огъ Јануара 1845 до конца Декемвра 1846 (съ прибавленіемъ неки стари).* III. Београд: Књажеско српска књигопечатња.
- [Zbornik 1847: *Sbornik zakona i uredba, i uredbeni ukaza, izdani u Knjažestvu srbskom od 1og Januara 1845 do konca Dekembra 1846 (s pribavljenijem neki stariji).* III. Beograd: Knjažestvo srpska knjigopечатnja.]

ЛИТЕРАТУРА

- Eugenija BARIĆ, Mijo LONČARIĆ, Dragica MALIĆ, Slavko PAVEŠIĆ, Mirko PETI, Vesna ZEČEVIĆ, Marija ZNIKA, 1979: *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Ivan BRABEC, Mate HRASTE, Sreten ŽIVKOVIĆ, 1963: *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Веселина ЂУРКИН, 2018: *Сложени зависни везници у српском језику (и њихова функционалностилска дистрибуција)*. Београд: Јасен.
- [Veselina ĐURKIN, 2018: *Složeni zavisni veznici u srpskom jeziku (i njihova funkcionalnostilska distribucija)*. Beograd: Jasen.]
- Radoslav KATIČIĆ, 1986: *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku*. Zagreb: JAZU, Globus.
- Милош КОВАЧЕВИЋ, 1998: *Синтакса сложене реченице у српском језику*. Београд: Рашка школа, Србиње: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“.
- [Miloš KOVAČEVIĆ, 1998: *Sintaksa složene rečenice u srpskom jeziku*. Beograd: Raška škola, Srbije: Srpsko prosvjetno i kulturno društvo „Prosvjeta“.]
- Милош КОВАЧЕВИЋ, 2003: *Граматичке и стилистичке теме*. Бања Лука: Књижевна задруга.
- [Miloš KOVAČEVIĆ, 2003: *Gramatičke i stilističke teme*. Banja Luka: Književna zadruga.]
- Милош ЛУКОВИЋ, 1994: *Развој српскога правног стила: прилог историји језика и права у Србији*. Београд: Службени гласник.
- [Miloš LUKOVIĆ, 1994: *Razvoj srpskoga pravnog stila: prilog istoriji jezika i prava u Srbiji*. Beograd: Službeni glasnik.]
- Томо МАРЕТИЋ, 1963: *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Марина НИКОЛИЋ, 2014: *Категорија степена у српском језику: сложена реченица*. Београд: Институт за српски језик, САНУ.
- [Marina NIKOLIĆ, 2014: *Kategorija stepena u srpskom jeziku: složena rečenica*. Beograd: Institut za srpski jezik, SANU.]
- Милка НИКОЛИЋ, 2017: *Поредбено-начинске конструкције у српском језику*. Крагујевац: ФИЛУМ.
- [Milka NIKOLIĆ, 2017: *Poredbeno-načinska konstrukcije u srpskom jeziku*. Kragujevac: FILUM.]
- Јелена ПАВЛОВИЋ, 2018: Методолошки аспекти анализе зависнослужених реченица у правним текстовима на српском језику (предстандардни период). *Словото – идеи, идеали, утопије, Сборник с доклади от Деведнадесетата национална конференција за студенти и докторанти*. Ур. К. Љкарова. Пловдив: Университетскоиздателство „Паисий Хилендарски“. 196–209.
- [Jelena PAVLOVIĆ, 2018: Metodološki aspekti analize zavisnosloženih rečenica u pravnim tekstovima na srpskom jeziku (prestandardni period). *Slovoto – idej, ideal, utopij, Sbornik s dokladi ot Devetnadesetata nacionalna konferencija za studenti i doktorandi*. Ur. K. Čakarova. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo „Pajsii Hilendarski“. 196–209.]

- Предраг ПИПЕР, Ивана АНТОНИЋ, Владислава РУЖИЋ, Срето ТАНАСИЋ, Људмила ПОПОВИЋ, Бранко ТОШОВИЋ, 2005: *Синтакса савременог српског језика*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.
- [Predrag PIPER, Ivana ANTONIĆ, Vladislava RUŽIĆ, Sreto TANASIĆ, Ljudmila POPOVIĆ, Branko TOŠOVIĆ, 2005: *Sintaksa savremenoga srpskog jezika*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska.]
- Предраг ПИПЕР, Миливоје АЛАНОВИЋ, Слободан ПАВЛОВИЋ, Ивана АНТОНИЋ, Људмила ПОПОВИЋ, Марина НИКОЛИЋ, Дојчил ВОЈВОДИЋ, Срето ТАНАСИЋ, Биљана МАРИЋ, 2018: *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. Нови Сад, Београд: Матица српска, Институт за српски језик САНУ.
- [Predrag PIPER, Milivoje ALANOVIĆ, Slobodan PAVLOVIĆ, Ivana ANTONIĆ, Ljudmila POPOVIĆ, Marina NIKOLIĆ, Dojčil VOJVODIĆ, Sreto TANASIĆ, Biljana MARIĆ, 2018: *Sintaksa složene rečenice u savremenom srpskom jeziku*. Novi Sad, Beograd: Matica srpska, Institut za srpski jezik SANU.]
- Радоје СИМИЋ, 1996: *Српска граматика. Синтакса*. Београд: МХ Актуел.
- [Radoje SIMIĆ, 1996: *Srpska gramatika. Sintaksa*. Beograd: MX Aktuel.]
- Живојин СТАНОЈЧИЋ, Љубомир ПОПОВИЋ, 1999: *Граматика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- [Živojin STANOJČIĆ, Ljubomir POPOVIĆ, 1999: *Gramatika srpskoga jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.]
- Живојин СТАНОЈЧИЋ, Љубомир ПОПОВИЋ, 2004: *Граматика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- [Živojin STANOJČIĆ, Ljubomir POPOVIĆ, 2004: *Gramatika srpskoga jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.]
- Михаило СТЕВАНОВИЋ, 1974: *Савремени српскохрватски језик II. Синтакса*. Београд: Научна књига.
- [Mihailo STEVANOVIĆ, 1974: *Savremeni srpskohrvatski jezik II. Sintaksa*. Beograd: Naučna knjiga.]
- Стјепко ТЕЖАК, Стјепан БАБИЋ, 1966: *Pregled gramatike hrvatskosrpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Бранко ТОШОВИЋ, 2002: *Функционални стилови*. Београд: Београдска књига.
- [Branko TOŠOVIĆ, 2002: *Funkcionalni stilovi*. Beograd: Beogradska knjiga.]

POVZETEK

V prispevku smo analizirali odvisnike, uvedene z večbesednim veznikom *kao što* v upravno-pravni zvrsti srbskega jezika v petem desetletju 19. stoletja. Kot korpus smo uporabili zakonodajna in pravna besedila iz Zbornika zakonov, uredb in ukazov za leto 1840, 1845 in 1847. Uporabljene so bile skladenjsko-pomenska metoda in metode zgodovinskega jezikoslovja ter funkcionalne stilistike, ob tem smo tudi upoštevali pravnoteoretske metode. Opazili smo, da so ti odvisniki izjemno pogosti v zakonodajno-pravni zvrsti v obdobju pred standardizacijo, po čemer se to obdobje razlikuje od sodobnega srbskega jezika. To pojasnjujemo z načinom oblikovanja pravnega besedila v obdobju pred standardizacijo, za katerega sta značilna večji delež ideološke kodiranosti in večji delež eksplicitne motivacije. To je mogoče pojasniti z začetnimi stopnjami razvoja pravnega jezika, ko je treba podrobneje razložiti pravne predpise,

pa tudi z nerazvitostjo nomotehnike. Po drugi strani pa so v večstavčnih povedih pogoste konstrukcije z odvisnikom, kar je značilno za stavčno zgradbo iz obdobja pred standardizacijo. Ta vrsta odvisnikov opravlja različne funkcije znotraj pravnega besedila, na primer povezuje dve pravni normi, služi kot besedilni povezovalac, uporablja se za določitev pomena v razmerju podpomenka-nadpomenka. Najpogosteje se pojavlja v interpoziciji, nato v postpoziciji in najmanj pogosto v prepoziciji. Ciljna konstrukcija je navadno brez soodnosnika, če pa se pojavi, je najpogosteje prisoten zaimenski prislov *tako*, nato zaimenski prislov *onako* in z eno samo potrditvijo, soodnosniki *takovi* in *ono isto*. Pretežno se uresničuje v primerjalnem pomenu, zaslediti se da tudi primerjalno-načinovni pomen, pri čemer je mogoča preobrazba v odvisni stavek, ki ga uvaja veznik *kako*. Od modelov s soodnosniki je najpogostejši tisti, pri katerem je odvisni stavek uveden z veznikom *kao što* v prepoziciji, glavni stavek s soodnosnikom v sprednjem delu pa je v postpoziciji.